

Milica Bukarica
Filozofski fakultet, Zagreb

Rod imenica koje znače profesiju u ruskom i hrvatskom jeziku

U ruskom i hrvatskom jeziku kategorija roda kod imenica za živo izražava razliku po spolu. Razlika po spolu nije uvijek dosljedno izražena razlikom u obliku profesijskog naziva, jer postoje mnoge jezične i izvanjezične zapreke tvorbi oblika ženskoga roda profesijskih imenica. Za označavanje razlike po spolu u tim slučajevima postoje u jeziku druga sredstva. Ruski i hrvatski jezik ne rabe podjednako često ta sredstva.

U ruskom postoji mogućnost izbora načina označavanja žene prema profesiji, što je povezano sa stilskim diferenciranjem iskaza. U hrvatskom se mogućnost stilskog diferenciranja dokida.

Ravnopravnost žene u ruskom se izražava tako da se ona u istom zanimanju imenuje istim oblikom riječi kao i muškarac. U jeziku za to postoje opravdanja.

U radu se predlažu neka rješenja za imenovanje žene po profesiji u hrvatskom jeziku.

I u ruskom i u hrvatskom jeziku, kao i u svima slavenskim, imenice imaju tri roda: muški, ženski i srednji. Ali unutar te opće tročlane sheme ruski i hrvatski jezik pokazuju neke semantičko–gramatičke razlike. To se u prvom redu odnosi na srednji rod. Pregrupiranjem imenica koje se u ruskom književnom jeziku odigralo u XIX. stoljeću srednji rod je izgubio vezu s kategorijom lica i uglavnom s kategorijom živoga tako da u suvremenome ruskom jeziku nema imenica srednjega roda koje označavaju osobu muškoga ili ženskoga spola (Smoljska 1978, 44–45) za razliku od hrvatskog, i drugih slavenskih jezika, koji tu vezu čuvaju.

Medutim, premda u hrvatskom imenice za živo mogu biti i srednjega roda, one ipak u tom obliku predstavljaju uvijek samo mlado od životinje i čovjeka (Brabec 1954, 36): *dijete, dojenče, čedo, mladunče, momče, djevojče, pile, tele*, nikad odraslu osobu. Zato srednji rod za našu temu neće biti zanimljiv, te ga u daljem razmatranju nećemo uzimati u obzir.

Kad se radi o imenicama koje znače živo, gramatička kategorija roda je logična — gramatički se rod kod njih obično podudara sa semantičkim, što odgovara realnoj potrebi da se upozori na prirodni spol osobe, da se označi muška i ženska osoba: imenica muškoga roda označava osobu muškog spola, imenica ženskog roda osobu ženskog spola. Zato je za većinu imenica sa značenjem osobe karakteristično da tvore parove suprotstavljene po obilježju biološkog spola (Mučnik 1963, 42; Markov 1976, 53; Barić 1989, 13; Vinogradov 1947, 61).

Parovi mogu biti leksički, kao npr.: *муж — жена, брат — сестра, отец — мать; muž — žena, brat — sestra, otac — majka*, ili derivacijski: *супруг — супруга, гимнаст — гимнастка, учитель — учительница, ученик — ученица; супруг — supruga, гимнастичар — гимнастичарка, učitelj — učiteljica, ученик — učenica*¹.

Unutar imenica sa značenjem osobe možemo izdvojiti nekoliko semantičkih skupina: označavanje srodnika, označavanje nositelja osobine, označavanje pripadnika pokretu, naciji i sl., označavanje vršitelja radnje i dr. Među ovim posljednjim opsežnu podskupinu čine tzv. profesijske imenice (Barić 1989, 13), tj. imenice koje označavaju osobu prema profesiji, zanimanju, poslu koji obavlja, predmetu koji proizvodi, oblasti djelovanja, mjestu djelovanja, zvanju, funkciji: *аптекарь, певец, бухгалтер, сапожник, экономист, гардеробщик, доцент, директор; apotekar, pjevač, knjigovođa, obučar, ekonomist, garderobijer, docent, direktor*.

Za poslove koji su se oduvijek obavljali podjednako radom i muškaraca i žena u jeziku su se formirali paralelni nazivi za njihova vršioca u muškome i ženskom rodu. Dakle, i profesijske, kao i većina osobnih imenica, mogu tvoriti korelacijske nizove suprotstavljene po rodu: *настух — настухика, портной — портниха, продавец — продавщица, артист — артистка, писатель — писательница, спортсмен — спортсменка, студент — студентка; pastir — pastirica, krojač — krojačica, prodavač — prodavačica, umjetnik — umjetnica, glumac — glumica, književnik — književnica, sportaš — sportašica, student — studentica*.

Za zanimanja koja obavljaju samo muškarci postoje nazivi samo u muškom rodu: *орач, kovač, nosač, кровопокривач, бетонирас, kamenorezac, ljevač*², za tipično ženska zanimanja i nazivi su samo u ženskom rodu: *праља, прелја, швалја* (ili *švelja*), *pletilja, vezilja, primalja, njegovateljica, kućanica*.

U ruskom su jeziku bez ženskih parnjaka nazivi kao: *пахарь, кузнец, носильщик, бетонщик, каменотёс, сталевар, доменщик, капитан, кибернетик* i dr.; a bez parnjaka u muškom rodu: *прачка, пряжа, платьевищица, вышивальщица, акушерка*³, *сиделка*.

1 Imenice za neživo nisu povezane ovakvom korelacijom, one već po samoj svojoj prirodi ne mogu tvoriti nizove riječi koji bi se razlikovali samo po obilježju spola (Mučnik 1963, 42): *ручей — река — озеро, лес — роща — поле; поток — rijeka — jezero, гай — шума — поле*.

2 Premda se od navedenih imenica u hrvatskom jeziku vrlo jednostavno mogu izvesti oblici za ženski rod, oni ipak nisu nastali jer za njima nije postojala potreba, govornici nisu imali prilike da se njima služe (Kalogjera 1981, 51).

3 Ilustrativna je nesimetričnost sadržaja muškoga i ženskog oblika naziva: Imenica muškog roda *акушер* označava liječnika, specijalista s visokim obrazovanjem, dok imenica ženskog roda

Analiziramo li sastav imenica za označavanje čovjeka prema onome čime se bavi, zapaziti ćemo dvije karakteristične pojave:

1) Brojčano prevladavaju imenice muškoga roda (Ruska gram. AN, 467)⁴.

Nesimetričnost u označavanju spola profesijskim imenicama ne očituje se, kao u našim prethodnim primjerima, samo u nazivima za »teška zanimanja« koja žena ne može obavljati⁵ nego i u mnogim nazivima za stručnjaka, osobu na administrativno–državnoj funkciji, visokom društvenom položaju i sl. za koje ne postoji naziv u ženskom rodu.

2) Imena za osobe ženskoga spola najčešće su izvedena od imenica koje znače mušku osobu: *свидетель* — *свидетельница*, *скупач* — *скупачка*; *свидеток* — *свидетокinja*, *violinist* — *violinist-ica*. Karakteristično je da je značenje vršioća radnje izraženo sufiksom kojim se označava muška osoba, dok se sufiksom za žensku osobu označava samo spol.

Navedene se pojave mogu objasniti unutrašnjim jezičnim razlozima i izvanjezičnim društveno–historijskim uvjetima. Njima su se, svaka sa svog aspekta, bavile filologija, antropologija i sociologija koje nesimetričnost u nazivima za mnoge profesije tumače različitom ulogom muškarca i žene u društvu (Kalogjera 1981, 38).

Znamo da je već prva podjela rada bila podjela po spolu — na muške i ženske poslove. Zbog svoje fiziološke funkcije žena je morala obavljati poslove vezane za kuću i porodicu, a tu se ne donose važne odluke. Daljom podjelom rada žena je sve više udaljavana od poslova i funkcija koje u društvu nose prestiž (Šporer 1987, 77). Čak sve do početka XX. stoljeća žena nema pravo na visoko obrazovanje ni u Rusiji ni u Austriji (Šporer 1987, 77, Vince 1955, 114), a mnoga prestižna zanimanja su joj zabranjena. Prirodno je da jezik nije stvorio ženske nazive za takva »muška« zanimanja odražavajući tako realno postojeće odnose u društvu, tj. neravnopravan položaj žene.

označava srednji i niži medicinski kadar. Ova razlika u značenju odraz je nekadašnjega višestoljetnoga neravnopravnog položaja žene u medicinskoj profesiji. Njoj, premda se oduvijek brinula za zdravlje porodice, kad je liječenje institucionalizirano, nije bio dopušten studij medicine i bavljenje tom djelatnošću. Njezinu je konkurenciju u toj domeni muškarac najbrutalnije suzbijao proglašavajući je vješticom i spaljujući na lomači (Šporer 1987, 77). Ona je mogla biti samo njegovateljica.

4 Za ruski jezik brojčane podatke prema postojećim rječnicima daje Mučnik (str. 59–60), a u hrvatskom u »Rječniku hrvatskoga jezika« V. Anića (1991) zapažamo vrlo mali broj zabilježenih ženskih oblika za profesijske imenice.

5 Što je za ženu teško zanimanje različito se shvaća u različitim društvima, što ponekad dobiva i svoj izraz u jeziku. Tako u ruskom za razliku od hrvatskoga postoje parovi *крановщик* — *крановщица*, *тракторист* — *трактористка*.

Izgleda, ipak, da se za ovaj posljednji naziv u hrvatskom bio pojavio ženski parnjak *трактористkinja* (Vince 1955, 116), ali se nije održao jer se žene tim poslom nisu nastavile baviti.

U ovom slučaju društveno su motivirani i tvorba (pojavom novog zanimanja), ali i nestanak iz praktične upotrebe parne imenice u ženskom rodu kad je za njeno postojanje prestala potreba.

U novije je vrijeme istu sudbinu imala riječ *војникinja* koja nije uspjela u jeziku zaživjeti jer potreba za njom nije postojala.

Kada početkom XX. stoljeća žene postupno ulaze u ranije za njih nedostupne profesije, nastaje potreba da se stvore jezična sredstva za označavanje i žene u njima. Premda bi se moglo pretpostaviti da će ruski i hrvatski jezik kao slavenski jezici s bogatim fleksijskim i derivacijskim sistemom vrlo jednostavno stvoriti riječi za imenovanje ženske osobe prema funkciji ili profesiji, ipak nije bilo tako: Prilagodavanje dotadašnjih modela novim društvenim potrebama nije išlo bez problema, te u govornoj praksi i danas postoje neujednačenosti u razlikovanju spolova koje dva jezika na različite načine otklanjaju.

Pogledajmo koji se problemi javljaju i kako se razrješavaju u svakom od ta dva jezika.

O tom je problemu ruski filolog M. Ja. Nemirovski pisao: »В русском языке существует целый ряд суффиксов для обозначения лиц женского пола... И тем не менее затруднений в образовании названий лиц женского пола немало«⁶ (citirano prema Bragina 1981, 72). Teškoću je predstavljalo to što se s mnogim postojećim sufiksima ženskoga roda povezivalo značenje porodičnih odnosa žene (Mučnik 1963, 72). U ruskom su jeziku postojali oblici *мельничиха, кузничиха, врачиха, кондукторша, профессорша, генеральша* i sl., ali su oni ženu imenovali prema profesiji ili položaju muža, kao nečiju suprugu, a ne po onome što ona sama radi, te zato nisu mogli biti upotrijebljeni za označavanje žene kao društveno aktivne osobe. Stoga čitav niz riječi za označavanje osobe po zvanju, funkciji, zanimanju zadržava oblik muškoga roda i onda kad se nazivi odnose na ženu: *академик, доктор* (znanstveni stupanj), *доцент, профессор, инженер, архитектор, врач, техник, математик, зоолог, философ, монтажёр, директор, агент, лейтенант, фининспектор, бригадир, педагог, секретарь, вице-президент, член* (общества, организации), *председатель*⁷. Npr.: *бригадир Иванова, лейтенант Никитина, академик Петрова*. Neki od navedenih naziva nemaju oblika za ženski rod, a tamo gdje ženski rod postoji, kao *профессорша, врачиха, докторша* (liječnica), *директорша, бригадирша, председательша*, on je afektivno obojen u negativnom smislu. U njemu se osjeća omalovažavanje osobe na koju se odnosi. Kolokvijalni oblici sa sufiksom *-ичка, -чка*, kao *математичка, техничка, историчка, химичка, физичка*, označavaju bilo studenticu odgovarajućih struka bilo, u dačkom žargonu, nastavnicu matematike, povijesti, kemije, fizike, a *техничка*, ovisno o situaciji, može značiti i »čistačica«.

U hrvatskom se jeziku žena također imenovala po muževljevu zanimanju: *опанčарика, млинарिका, мајсторика, судиника* (ili *судинја, суčевка*), *докторика, учитељјика, баника, капетаника* (Vince 1955, 115, Kramarić 1988, 123). Kad se žene počinju baviti istim profesijama kao i muškarci, navedeni se ženski nazivi nisu mogli upotrijebiti i zbog svoje dvosmislenosti, ali i zato što je tada nastala potreba da se istakne drukčija uloga žene. Zato se pribjegava drukčijem imenovanju, takvom koje neće podsjećati na dotadašnji položaj žene kad je ona bila cijenjena samo po mužu. I samo društvo, zainteresirano da žena počne raditi i

6 U ruskom jeziku postoji čitav niz sufiksa za označavanje osoba ženskog spola... Pa ipak nije malo teškoća u tvorbi naziva za osobe ženskog spola.

7 Mučnik navodi, prema Ušakovljevu rječniku, više od 200 imenica tog tipa (str. 75–76).

izvan kuće, isticalo je jednakost žene i muškarca. A kao potvrda te jednakosti uzima se isti oblik naziva za ženu i muškarca kad se bave istim poslom. Stoga se u prvo vrijeme kao i u ruskom nazivi u muškom rodu proširuju i na ženska zvanja, te se osobe i muškoga i ženskog spola imenuju istom imenicom: *predavač, profesor, doktor, agronom, inženjer, kapetan, major, ministar, pisac, sekretar, predsjednik, zapisničar, knjigovođa* (Vince 1955, 115–116, Stevanović 1951, 83). »Sasvim je obično kad se kaže *drugarica blagajnik, drugarica sekretar i drugarica ministar*« (Stevanović 1951, 84), a isto tako *gospođa profesor, gospođa doktor, gospođa inženjer* kao i *Predsjednik je gospođa M., a za zapisničara predložili smo gospođu N.* Širenju takve upotrebe muških oblika iz administrativnog jezika u razgovorni, osobito u oslovljavanju, pogodovao je, čini se, i strani utjecaj (Vince 1955, 115), u prvome redu njemački. Uz to su se mnoge od novih izvedenica za ženski rod u prvo vrijeme govornicima činile neobične, a od nekih se naziva oblik za ženski rod i nije mogao izvesti: *rudar, pismošča, knjigovođa, akademik* i dr.

Kako smo već rekli, upotreba muških profesijskih naziva i za žene odraz je činjenice da su u tim profesijama ranije dominirali muškarci zbog čega naziv za ženu nije postojao, ali objašnjenje toj pojavi treba tražiti i u konzervativizmu samog jezičnog sistema koji usporava jezične mijene, tako da promjene u društvu nisu obavezno i neposredno praćene promjenama u jeziku. Stoga Vinogradov i može primijetiti: »... в категории рода социальная действительность отражается лишь в перспективе прошлого«⁸ (Vinogradov 1947, 68). U našem slučaju vidimo da i pored društvenih promjena jezik i dalje odražava neravnopravnost žene.

Takvu upotrebu muškog roda za označavanje ženske osobe omogućuje sama semantika korelativnih rodovskih oblika. Oblik muškoga roda znači osobu muškog spola, ali može označavati i osobu bez obzira na spol, pa prema tome i žensku osobu u slučaju kada upućivanje na spol nije bitno. Vinogradov ističe: »... формой мужского рода подчеркивается не столько идея п о л а, сколько общее представление о лице«⁹ i uspoređuje riječ *человек* i nepostojanje riječi *человечица* (Vinogradov 1947, 62). Riječ muškog roda sadrži pojam čovjeka uopće, izražava svrstavanje osobe u neku društvenu ili profesijsku kategoriju bez obzira na spol: *композитор Д. Шостакович, композитор А. Пахмутова* (Ruska gram. AN 1982, 467). To se značenje očituje u izrazima *работнику просвещения, дом учителя (дом колхозника), газета «Вузовец», подарок первокласснику* (natpis u izlozima robnih kuća koje nude opremu za prvoškolca); *просветни радници, дом умировленника, друштво преводилца, удруženje baletних умјетника, часопис «Student», све за đака*.

Muški se profesijski nazivi ovdje ne odnose samo na muškarca, nego označavaju osobe obaju spolova, dok se u nazivima za žene jasno osjeća značenje osobe ženskoga spola (Vinogradov 1947, 62; Barić 1989, 19) (usp. *учительница, колхозница, первоклассница; просветна радница, умировленница, studentica, уче-*

8 »... u kategoriji roda društvena se stvarnost odražava samo u perspektivi prošlosti.«

9 »... oblikom muškog roda ne ističe se toliko ideja s p o l a, koliko predodžba o osobi uopće.«

nica). Zato se obratno oblici ženskoga roda ne mogu prenositi na muške osobe¹⁰.

U dvočlanoj opoziciji po rodu neobilježeni je, dakle, član obično riječ muškoga roda (Mučnik 1963, 42), zbog čega ona, kako smo već vidjeli, može označavati osobu bez obzira na spol. Zato je moguće reći: *Моя сестра — математик (инженер, преподаватель, учитель*¹¹). *Моя же сестра математичар (инженер, наставник).*

Budući da sistem sufikslnih sredstava nije bio u stanju zadovoljiti potrebe za nizom novih ženskih naziva po profesiji i struci, jezik je za označavanje spola počeo prilagođavati druga sredstva koja u sistemu postoje — sintaktička. U rečenicama *Врач пришел — Врач пришла, Врач болен — Врач больна* rod se ne označava morfološki, promjenom oblika imenice (nisu nastale nove riječi *врачица, врачка* a postojeća riječ *врачиха* nije ekvivalentna po značenju obliku u muškom rodu). Razlika u rodu izražava se samo sintaktički — predikatom. O toj je pojavi u ruskom jeziku prvi pisao Peškovski. On u njoj vidi izvjesnu samostalnost glagola u izražavanju roda (Peškovski 1928, 222–223), tj. nepodčinjavanje predikatnog oblika subjektu¹². Predikat samostalno izražava značenje roda. I dok Peškovski navodi samo nekoliko primjera sintaktičkog izražavanja roda u označavanju profesije, što svjedoči o ograničenosti te pojave u njegovo vrijeme, danas je ona vrlo rasprostranjena i uobičajena u ruskom jeziku i susreće se kako u svakodnevnom govoru, tako i u službenim, poslovnim, publicističkim, znanstvenim i književnim tekstovima.

U hrvatskom jeziku u slučajevima kad se ženska osoba imenuje muškom profesijskom imenicom, rod se također izražava sintaktički (kongruencijom). Tu je kao i u ruskom jeziku »sročnost po smislu jedini signal ž. spola« (Babić 1973, 215): *Još prije nego što je svjedočila na sudu, bivši ministar zdravstva je izjavila...* (V. 1., 24. 7. 1992), *kandidat... obratila se* (V. 1., 25. 7. 1992), *kandidat,*

10 Ako se muškarac počne baviti tradicionalno ženskim zanimanjem, a ono je u pravilu neprestično, često se izbjegava imenovati ga nazivom koji podsjeća na žensko zanimanje. Tako za ženski posao kravarice–muzilje postoji naziv *доярка*. Kad se njime, nakon uvođenja mehanizacije, počinje baviti i muškarac, par *дойр* — *дойрка* u administrativnom se jeziku zamjenjuje deskriptivnim *оператор машинного доения* (Bragina 1981, 72) jer bi se nazivom *дойр* vrijeđalo muško samoljublje. Sličan postupak u hrvatskom nalazimo u imenovanju muške osobe kada obavlja posao *medicinske sestre*. Termin sadrži imenicu *sestra* koji je već po svom leksičkom značenju naziv osobe ženskoga spola. Ali za mušku osobu ne uzima se kao u ruskom, osim u šali, paralelna imenica *медицинская сестра – медицинский брат* (naziv zanimanja iz knjige »Мир профессий: Человек – человек«. Сост. Р. Д. Каверина, Москва, 1986, стр. 95), nego se uvodi neprecizan naziv *медицински техничар*. Odatle se termin *техничар* uzima kao naziv za neka zanimanja sa srednjim obrazovanjem, premda se ljudi ne bave tehnikom: *економски техничар, ветеринарски техничар*.

11 U ruskom se može reći *Она учитель, Она работает учителем*, dok u hrvatskome imenica muškog roda *učitelj* nema sposobnosti da se upotrebljava kao neobilježeni član para *učitelj — učiteljica* i da pokriva značenja obaju spolova. U hrvatskom je normalno samo *Она је učiteljica, Ради као učiteljica*.

12 Kad se govori o ženskoj osobi, predikat se ne slaže po obliku, prema gramatičkom rodu sa subjektom, nego dobiva oblik po smislu, tj. prema prirodnom rodu (spolu). Tu kongruencija nije formalna, gramatička, nego semantička, logička.

koja je među ostalim rekla (V. l., 25. 7. 1992), slično i za kandidate ženskoga roda (V. l., 27. 7. 1992).

U oba se jezika, u pravilu, atributom ne izražava spol: *Дежурный комендант всплеснула руками, Она научный работник, Она выдающийся учёный;... bivši ministar zdravstva je izjavila....* Bez obzira na spol atribut ostaje u muškom rodu kao i sam naziv, tj. slaže se s njim po obliku, gramatički, a ne po smislu (Mučnik 1963, 81, Babić 1973, 215). Mučnik smatra da i nema stvarne potrebe da se rod imenice sintaktički izražava pomoću atributa jer je najčešće spol već označen predikatom, i zato se upotreba atributa u ženskom rodu može smatrati narušavanjem standardne kongruencije (Mučnik 1963, 82). I doista, ni u ruskom ni u hrvatskom ne može se reći *строгая профессор, stroga professor, та професор, индиjsка премијер*. Prema tome atributna se i predikatna kongruencija ne slažu kad se muškom profesijском imenicom označava ženska osoba (Babić 1973, 200) — rod glagola upućuje na spol osobe, a oblik pridjeva na morfološki rod imenice¹³: *Пришла лечащий врач, Операцию сделала опытный хирург, Австрали je delegat podsjetila* (primjer prema Babić 1973, 215).

Međutim, usprkos normi u ruskom se jeziku u govoru, pa i u pisanom tekstu, čak i kod jezično obrazovanih ljudi ponekad pojavljuju primjeri slaganja atributa po smislu: *Наша врач пришла, Какая ты молодец!* (Московские новости, 3 ноября 1991, стр. 16). Neki autori tvrde da je ta pojava ograničena samo na nominativ zamjenica: *наша, эта, сама врач* (Ruska gram. AN 1982, 468), dok drugi bilježe primjere kao *маленькая врач-терапевт, молодая судья, молодая режиссёр, настоящая герой, известная композитор, одна редактор; умолять преподавателя, ответственную за вечер* (Mučnik 1963, 77–78), *худая секретарь суда* (Bragina 1981, 73), *У нас новая врач, назначить новую судью* (Kratka gram. 1989).

Takvo slaganje atributa Bragina objašnjava potrebom da se u praktičnoj upotrebi označi konkretna osoba (Bragina 1981, 73), a Mučnik još i prirodnom težnjom govornika da ujednači oblik roda predikata i atributa uz imenicu (Mučnik 1963, 82).

Takva upotreba profesijskih naziva nije u početku bila općeprihvaćena. Primjedbe na označavanje ženske osobe imenicom u muškom rodu izražavali su jezični stručnjaci, pisci, borci za ženska prava (muški i ženski) i pripadnice suvremenih feminističkih pokreta.

Tako pjesnik A. Tvardovski konstrukcije tipa *врач пришла* vidi kao »одну из тех »неувязок«, которые порой способны даже раздражать сколько-нибудь взыскательный к родной речи вкус»¹⁴, i žali se: ...»врач вошла«, »судья сказала« и т. п. это ужасно, и нередко вертись-изворачиваешься, чтобы найти выход в таких случаях¹⁵ (Твардовский А. Т., Собр. соч).

13 U ruskoj se literaturi takva kongruencija naziva »mješovitom« — »смешанное« согласование (Ruska gram. AN 1982, 468).

14 jedan od onih »nesporazuma« u suvremenom književnom jeziku, koji ponekad mogu čak i iritirati svaki imalo zahtjevniji odnos prema materinskom jeziku.

15 ... »врач вошла«, »судья сказала« i sl. užasno je i često se izvijaš-previjaš da nekako nađeš izlaz u takvim slučajevima.

Pisac I. A. Jefremov naziva jezičnom besmislicom konstrukcije kao: *агроном пошла в поле*, zalaže se za nazive u ženskom rodu, ali odbacuje one na *-иха, -ица* — *врачиха, кондукторица* jer imenuju ženu po mužu i zato odražavaju tek njenu sekundarnu ulogu. U sufiksu *-ка* on vidi skrivenu žaoku jer tvori poluprezrive nazive, kao *курсистка, медичка*, kojima se žena omalovažava. Pravilne i neuvredljive bile bi po njemu riječi sa sufiksima *-ица, -ица* (И. Ефремов, Юрта Ворона, Москва, 1960, 27–28)¹⁶.

Peškovski, premda ne odbacuje navedene konstrukcije, ipak »osjeća poteškoće« kad za ženu treba reći *вышел*, npr. *врач вышел* a isto tako čini mu se nezgodnim spojiti imenicu muškoga roda *врач* s glagolom *вышла*. Zato on savjetuje da se pred glagol umetne vlastito ime, tj. da se takvi nazivi upotrebljavaju s vlastitim imenom ili prezimenom: *товарищ Надя вышла, врач Петрова вышла, профессор Озерова работала в лаборатории, товарищ Рабинович пришла*. To što ime ne mora imati oblik ženskoga roda, ne predstavlja smetnju jer kod govornika već odavno postoji navika da spajaju ženski rod glagola sa stranim indeklinabilnim imenicama (*мадам пришла, Бланш пела*) u čemu Peškovski još jedanput vidi samostalnost glagola u izražavanju roda (Peškovski 1928, 223).

I među našim jezičnim stručnjacima bilo je onih koji su muški oblik imenice smatrali dovoljnim za izražavanje zvanja za oba spola, ali i protivnika takve upotrebe. Dok tako Brabec dopušta upotrebu muškog oblika uz osobno žensko ime, osobito u službenim prilikama (Š. n., 14. XI. 1978), za E. Barić dodavanje ženskoga osobnog imena ne rješava nego usložnjava problem jer se ne zna kojoj će se od dviju imenica dodavati atribut — *наш судач Ivanka* ili *наша судач Ivanka*. Zato kao najbolje predlaže sufiksarno rješenje za oznaku ženskog spola (Barić 1989, 14). I Vince upozorava na nepravilnu kongruenciju u vezi *господа професор, другарика професор*, pravilnim smatra *господа професорика, другарика професорика*¹⁷ (Vince 1955, 113–114). S. Berisavljević se zalaže za to da se u govornoj upotrebi iskoriste mogućnosti koje postoje za razlikovanje muškoga i ženskog roda u obilježavanju zanimanja (S. Berisavljević 1986, 120–121). Bugarski navodi primjere nezgrapne kongruencije u nekim slučajevima kad se muškim oblikom naziva ženska osoba (Bugarski 1986, 67).

Neki jezični stručnjaci osporavaju, dakle, ispravnost konstrukcija tipa *врач пришла, индијски је премијер изјавила* jer one nisu u duhu ruskoga, odnosno hrvatskog jezika: one proturječe morfološkoj osnovi kategorije roda i narušavaju norme kongruencije.

Pa ipak označavanje ženske osobe imenicom u muškom rodu uobičajeno je u praktičnoj upotrebi u ruskom jeziku — i u verbalnoj komunikaciji i u službenim, publicističkim i književnim tekstovima. U hrvatskom je takva upotreba

16 Autor izvodi u jeziku nepostojeće oblike *гражданина, гражданница* uvjeren da riječi s takvim sufiksima ne vrijedaju ženino dostojanstvo, jer su napravljene prema riječima *княгиня, царица* koje su »vlastito ženino zvanje ili titula«.

17 Spoj *другарика професорика, другарика директорика* i sl. u praksi nikada nije bio prihvaćen jer je nepotrebno redundantan. Dovoljno je rod označiti jednom imenicom, onom kojom se uobičajeno obraćamo ženi. Uz to je taj izraz neblagozvučan.

bila uobičajena sve do pred kraj sedamdesetih godina kada se češće počinju pojavljivati ženski parnjaci profesijskih naziva (Kramarić 1988, 121).

Cinjenicu da je upotreba muškog profesijskog naziva za označavanje osoba obaju spolova vrlo brzo postala općeprihvaćenom filolozi objašnjavaju nekim analognim pojavama u dotadašnjem razvoju gramatičkog sistema slavenskih jezika, posebno ruskog.

Tako Mučnik smatra neodrživim prigovore o narušavanju jezične strukture u navedenim konstrukcijama budući da su pojave sintaktičkog, a ne morfološkog izražavanja roda odavno prihvaćene u jeziku (Mučnik 1963, 81); a Peškovski, vidjeli smo, napominje kako kod govornika već postoji navika da se glagol u ženskom rodu spaja s imenicom koja nema morfološka obilježja ženskoga roda (Peškovski 1928, 223). I drugi autori dijele takav stav (Smoljska, Bragina). Za potvrdu navodi se da u ruskom jeziku postoji više tipova imenica kod kojih je morfološki oblik riječi u suprotnosti sa semantičko-sintaktičkom stranom roda (tj. sa spolom označene osobe prema kojemu se usklađuje oblik determinativa) ili takvih imenica rod kojih morfološki nije izražen.

Razmotrit ćemo nekoliko tipova takvih imenica u ruskom i hrvatskom jeziku.

1. To su u prvom redu naslijeđene iz praslavenskog imenice na *-a* tipa *вельможа, владыка, воевода, слуга, староста, судья, юноша* i dr. koje imaju morfološka obilježja karakteristična za ženski rod a označavaju mušku osobu. Mučnik drži da je prvo narušavanje usklađenosti između morfološkoga i sintaktičkog oblika roda nastalo onda kad su se navedenim imenicama počeli dodavati determinativi u muškom rodu, što predstavlja i prve slučajeve sintaktičkog izražavanja roda (Mučnik 1963, 81). Danas te imenice u ruskom jeziku imaju isključivo maskulinsku kongruenciju (prema smislu): *знаменитый екатерининский вельможа* (Толстой, Война и мир), *новгородский воевода*¹⁸ (Больш. сов. энцикл.), ali se u starim tekstovima ponekad u množini, a u nekim govorima i u jednini, nalazi i femininska: *святая владыка, мировая судья, слуга верная* (Хабургаев 1990, 38–39).

U hrvatskom je kod imenica *vojvoda, nadvojvoda, velmoža, vladika, starješina, sluga* kao i *dahija, hodža, kadija, paša* i dr. još uvijek prisutno kolebanje između femininske kongruencije (prema gramatičkom rodu) i maskulinske (prema prirodnom rodu). U jednini one imaju kongruenciju kao imenice muškoga roda: *svatovski vojvoda, seoski starješina, banjalučki kadija, vladika zahumski*, a u množini, premda su nosioci navedenih zvanja muškarci, kongruencija je u ženskom rodu: *Narodne starješine su došle, te velmože*. Međutim, nekada je i u jednini slaganje moglo biti u ženskom rodu — nalazi se kod starih pisaca (Ivić 1960, 200) i u narodnoj pjesmi (Maretić 1963, 431). Danas se pak i u množini slaganje sve češće vrši po smislu, tj. u muškom rodu, nauštrb formalnoj usklađenosti: *ti vojvode, seoski starješine*. Na taj se način ujednačuje

18 U suvremenome ruskom jeziku razlika između muškoga i ženskog roda u množini nije izražena.

kongruencija za jedninu i množinu, te je u oba broja slaganje prema prirodnom rodu (spolu)¹⁹.

Iz navedene grupe treba izdvojiti imenicu *sluga* koja jedina u jednini i danas može imati kongruenciju u ženskom rodu (Babić 1973, 213): *Došao je njegov sluga. On joj je vjerna sluga* (iz razgovora), *Tvoja vjerna sluga je došla*, dok bi s ostalim imenicama, koje su nazivi iz poštovanja za visoke dostojanstvenike, uvijek muškarce, kongruencija u ženskom rodu bila neumjesna: Ako zvanju treba pridati važnost, onda se to ne može postići upotrebom oblika u ženskom rodu. Zato je uz zvanja s vrha hijerarhijske ljestvice kongruencija samo u muškom rodu, dok uz ono s dna može biti i u ženskom, osobito u prenesenom značenju, kad se daje neka negativna ocjena. U takvu izboru kongruencije ne odražava se samo socijalna razlika između nazvanih muških osoba, nego i društveni položaj žene, odnos prema ženskom spolu. Jezik može biti nepravedan prema ženi ne samo u slučaju kad se njoj ili o njoj govori, nego i posredno, kad se govori o drugom — dovoljan je sam oblik ženskoga roda da bi se izrazilo omalovažavanje osobe.

Isti tip kongruencije imaju i druge imenice na *-a* koje označavaju mušku osobu, kao *kamiondžija*, *buregdžija*, *zanatlija*, *listonoša*, *pismonoša*, *strojovođa*, *vlakovođa*, *zborovođa*, te hipokoristici na *-o*: *brico*, *učo*, i muška imena na *-o*, *-e*: *Marko*, *Radoje*.

2. Imenice takozvanoga zajedničkog roda na *-a*, kao *вышибала*, *заводила*, *запевала*, *заправила*, *зубрила*, *работяга*, *сирота*, *трудога* i dr. mijenjaju rod ovisno o tome da li se odnose na mušku ili žensku osobu. Pri tome se rod izražava kongruencijom (sintaktički): *Саша — большой работяга*, *Саша — большая работяга*; *интеллектуальный вышибала* (Радио Свобода), *старый служака*; *Артельный запевала... вдохновлял и увлекал не только всю артель...* (Primjer iz Rječnika AN SSSR).

Iz primjera vidimo da su, kad se govori o ženskoj osobi, usklađeni gramatički rod, prirodni spol i tip kongruencije. Kad se pak radi o muškoj osobi, morfološki rod imenice u suprotnosti je s prirodnim (sa spolom) i s kongruencijom (sintaktičkim izrazom rod), budući da se slaganje vrši po smislu, a ne po obliku imenice. U ruskom je moguć muški rod kad se govori o ženi i ženski kad se govori o muškarcu: *Хо-да-ко-2МI ва! Ну да, позовите мне útу baldu* (odnosi se na Нодакова) (Л. Леонов, Скутаревский, М., 1934, 370);... *и достанется пьянчужка какая-нибудь. винное подметало* (o mužu) (Л. Леонов, Барсуки, М., 1928, 266); *Сирота ты несчастная* (obraćanje dječaku), *Машиа — наш школьный заводила* (Primjeri prema Kratka gram. 1989). Primjeri pokazuju da se muški rod uzima u neutralnu značenju (zato se i može odnositi i na žensku osobu), dok je upotreba ženskog roda kad se govori o muškarcu afektivno obilježena.

19 Katičić smatra da ženski tip kongruencije u množini navedenih imenica izrazu pridaje svečaniji ton (Katičić 1986, 73). Čini se ipak da slaganje u muškom rodu u množini još uvijek nije posvuda rasprostranjeno te je za govornika koji tu poznaje slaganje samo u ženskom rodu ono neobilježeno.

I same imenice zajedničkog roda najčešće su stilski obilježene — one obično izražavaju naziv osobe prema kakvu negativnom svojstvu ili daju negativnu ocjenu — izražavaju ironiju, omalovažavanje, pogrdu: *балда, белоручка, болтушка, вруша, всезнайка, зазнайка, заноза, зануда, зевака, кутила, лакомка, лежебока, мазила, невежа, невежда, недотёпа, недоучка, нюня, обжора, писака, плакса, подлиза, пустомяля, пьяница, размазня, растрёпа, рёва, скряга, тараторка, чудила, шельма, ябеда* i dr. Negativan se efekt i postiže upotrebom riječi ženskoga roda da bi se okarakterizirao muškarac (Vinogradov 1947, 79). I tu je nejednak odnos društva prema muškarcu i ženi dobio svoj izraz u jeziku. Muškarac se u društvu shvaćao ozbiljno, i naziv za mušku osobu ne može poslužiti za omalovažavanje onoga tko bi njime bio imenovan. S druge pak strane na ženu se gledalo kao na manje vrijednog člana zajednice i već je i samo imenovanje muškarca oblikom predviđenim za ženu negativna ocjena.

U hrvatskom jeziku kad imenica zajedničkog roda znači žensku osobu, uskladeni su gramatički rod imenice, prirodni rod (spol) i kongruencijski tip (sintaktički izraz roda) u jednini i množini: *Ona je naša mušterija, Naša pazikuća je rekla, One su naše mušterije, Sve pazikuće su se složile.*

Kad se radi o muškoj osobi, morfološki je rod imenice u suprotnosti sa značenjem, a kongruencija u jednini može biti u ženskom rodu (slaganje po obliku): *On je naša mušterija, Došla je mušterija, Seoska sam lola ja;* ili u muškom rodu (slaganje po smislu): *On je naš mušterija, Naš pazikuća je rekao.* U množini je kongruencija u ženskom rodu (slaganje po obliku) i također je u proturječnosti sa značenjem (spolom označene osobe): *naše pazikuće, seoske lole, naše mušterije,* rjeđe može biti i u muškom (slaganje po smislu): *naši mušterije.*

I u hrvatskom jeziku mnoge imenice zajedničkog roda afektivno su obilježene — one označavaju osobu prema nekoj društveno neprihvatljivoj osobini, neprihvatljivom ponašanju. Takve imenice najčešće imaju kongruenciju u ženskom rodu, čime se pojačava njihovo negativno, pogrдно značenje (Babić 1973, 213): *Ma nije on nikakav Zagrepčanin, on je neka izbjeglica (iz razgovora), Marko je velika bubalica, stara baraba, bitanga jedna.*

3. Simetričnost između morfološkog oblika imenice i oblika njenih dodataka narušava se i kod afektivno obojenih deminutiva (pejorativa) i augmentativa karakterističnih za ruski jezik. Neki od deminutiva sa sufiksom *-ашка, -ишка, -ушка* mogu označavati osobe obaju spolova, te im se, kao kod svih imenica zajedničkoga roda, rod izražava sintaktički, tj. kongruencija ovisi o tome označava li imenica mušku ili žensku osobu: *этот жалкий (эта жалкая) побирашка, побирушка, замарашка, завирушка, врушка, врунишка, хвастунишка.* Ostali deminutivi čuvaju rod riječi od koje su izvedeni. Muškog su roda *скверный князишка (Дост.), актёршишка, фанфаронишка, старичишка.* Svi navedeni deminutivi imaju pejorativno značenje. I tu primjećujemo formalnu neusklađenost između atributa i imenice koja označava muškarca jer se slaganje vrši po smislu, a ne po gramatičkom rodu imenice.

Muški rod osnovne imenice čuvaju augmentativi sa sufiksima *-ина, -ише:* *приезжий купчина, здоровый парнише, человечише, мужичише, великанише.*

Rod deminutiva u hrvatskom jeziku podudara se s rodom osnovne riječi. Kongruencija je i formalno i po smislu usklađena s imenicom: *taj trgovac — taj trgovčić*.

I u hrvatskom »pejorativnost se može pojačati deminutivnošću« (Babić 1986, 175): *taj knežić, trgovčić, činovničić, novinarčić, pjesničić, glumčić, prosti pisarčić*. Pejorativi sa ženskom fleksijom koji se odnose na mušku osobu *fakultetlija, kabinetlija, režimlija* imaju kongruenciju po smislu u muškom rodu. Kod pejorativa na *-lo*: *mazalo, črčkalo, škrabalo, douškivalo* maskulinska kongruencija ublažava pejorativno značenje, neutrumaska ga pojačava: *taj mazalo — to mazalo*.

Augmentativi na *-ina, -čina* kao *šoferčina, mesarčina, seljačina, vojničina, generalčina* i neki drugi, kao *popeskara*, imaju oblik ženskoga roda premda označavaju muškarca. I kongruencija je u ženskom rodu: *ona šoferčina*. Na taj se način i oblikom imenice i kongruencijom ističe njihovo pejorativno značenje.

4. Neusklađenost između morfološkog i sintaktičkog izraza roda prisutna je i kod onih skraćenica koje čuvaju rod osnovne riječi u konstrukciji od koje su nastale — pridjev ima morfološki oblik ženskoga roda, a imenica muškog u izrazima *Братская ГЭС* (гидроэлектростанция), *бывшая ВДНХ*, a u izrazu *обновленный райфо* (районный финансовый отдел) pridjev je u muškom rodu, imenica u srednjem. Isto je i sa skraćenicama drugoga tipa: *Завуч сказала* (заведующий учебной частью школы). Kod nekih slovnih skraćenica na suglasnik rod se koleba: *ТАСС сообщило/сообщил*, a neke su u skladu s oblikom postale imenice muškog roda: *хороший вуз* što pokazuje težnju usklađivanju morfoloških oblika unutar konstrukcije.

U hrvatskom jeziku skraćenice obično dobivaju rod prema svojoj morfološkoj strukturi: *trešnjevačka Nama, tadašnji Republički SIZ, HDZ je zadržao većinu svojih prednosti ..., dok se HDS gotovo izgubio, priopćenje pulskog SDP-a*. Ako se osjeća veza s osnovnom imenicom koja ulazi u skraćenicu, rod se može određivati i prema toj imenici pri čemu može doći do formalne neusklađenosti članova sintagme: *EZ vratila povjerenje u samu sebe, OUN se odlučila, HKDU dobila je ovaj tjedan manje glasova*. Susreću se i kolebanja u određivanju roda, čak i kod istih autora: *HTV je praktično ovlaštena... — na HTV-u,... da je HSS odustao... — više glasova dobila HSS* (Primjeri iz »Globusa«, 4. XII. 1992. i »Večernjeg lista«, 2. I. 1993).

5. Kod indeklinabilnih posuđenica rod se određuje prema spolu označene osobe bez obzira na morfološku strukturu imenice. Riječi koje imenuju osobu muškoga spola prema profesiji, socijalnom položaju, imenice su muškog roda: *прекрасный маэстро, старый кюре, известный конференсье, крупный буржуа, средний рантье, небрежный хиппи; Он был нашим усердным чичероне, Приехал новый военный атташе*.

Nazivi osoba ženskoga spola ženskog su roda: *прекрасная леди, изящная пани, милая фрау; К нам подошла юная мисс; Сперва мадам за ним ходила..., потом мосье ее сменил* (Пушкин, »Евг. Онег«.).

Na isti se način razvrstavaju po rodovima i strana vlastita imena: *маленький Франсуа, нежная Мери (Элизабет), темперamentная Кармен, маленькая Жаклин, прекрасная Флоренс; Блани пришла, Кармен пела*.

Dok se u ruskom jeziku strane imenice za koje ne postoji odgovarajuća ruska paradigmatska struktura preuzimaju u izvornom obliku i ostaju nepromjenljive, za hrvatski je karakteristično da se one asimiliraju i dobivaju morfološke oblike svojstvene izvornim imenicama (Ivić 1960, 205): *buržuj* (ranije *buržoa*), *rentijer*, *manekena* i *manekenka* (uz *maneken*), *altistica* (uz *alt*), *sopranistica* (uz *sopran*), *frajla*, *frajlica*; *Došla je Elizabeta*²⁰. Ovisno o tome obliku one se razvrstavaju u rodovske kategorije i uspostavljaju odgovarajuće kongruencijske veze prema zakonima hrvatskog jezika: *taj buržuj* (*rentijer*), *ta manekena* (*altistica*), *naša Elizabeta*, *Došla je Žaklina*²¹.

Neka strana ženska imena zadržavaju ipak oblik na suglasnik: *Carmen*, *Ingrid*. Ona imaju kongruenciju po smislu, što znači da se narušava formalna usklađenost: *Ingrid je rekla*.

Možemo zaključiti da se u hrvatskom jeziku, za razliku od ruskog, kod posuđenica podudaraju značenje i gramatičko obilježje roda, te zato nema narušavanja ni kongruencijskih normi.

6. Prezimena koja nemaju oblika za ženski rod (ona na suglasnik, na *-ago*, *-ovo*, *-ih*, *-ko*), kao *Москович*, *Холодович*, *Зализняк*, *Корнейчук*, *Гайдар*, *Коган*, *Живаго*, *Хитрово*, *Черных*, kad označavaju žensku osobu, imaju kongruenciju po smislu te se spajaju s atributom i predikatom u ženskom rodu: *милая Рабинович*, *товариш Рабинович вышла*, *товариш Кирейко вышла*, *Аспирант Р. С. Лившиц была в командировке* (Primjeri Peškovskoga 1928, 223), *Доктор Меррей бросилась спасать рукопись* (Kronin, prijevod),... *мимо дома проходила почтальон А. Жукович* («Советская Россия»),... *очень интересно рассказала музыковед Р. В. Глезер* («Правда»), *Денисенко больна*, *Рыбник не пришла*.

I kod stranih indeklinabilnih prezimena na vokal rod se određuje prema spolu označenog lica, kongruencija je po smislu: *Массне написал свыше 30 опер*, *Остроумная Севинье критиковала лицемерие двора* (Большая советская энциклопедия).

U hrvatskom jeziku danas prezimena ostaju u muškom rodu i onda kad se odnose na žensku osobu usprkos nekadašnjim upornim zahtjevima jezičnih stručnjaka da se upotrebljavaju ženski oblici *Dimićka*, *Petrovićka*, *Nikolićka*, *Miletićka* ili *Petrovićeva*, *Miletićeva*, *gospođa Petrovićka*, *od gospođe Petrovićke* (Maretić 1963, 187; 1924, XI). Neprihvatanje ženskih oblika prezimena može se objasniti time što su oblici *Dimićka*, *Petrovićka* i sl., koji se danas mogu čuti u spontanu govoru obično o osobi koja nije prisutna, negativno afektivno obojeni — izraz su omalovažavajućeg odnosa prema nositeljici prezimena.

Ženska se prezimena obično upotrebljavaju uz riječi iz poštovanja *gospođa*, *gospođica* ili koju drugu ili pak s imenom: *Gospođa Petrović je došla*, *draga*

20 U neformalnu govoru čuje se *misica*, *tvigica*, pa i strana vlastita imena dobivaju femininske sufikse: *Nivesica*, *Yvonica* i, vidjeli smo, *Elizabeta*, *Žaklina*.

21 Muškoga su roda i posuđenice na *-o*, *-e*. Kod jednih je završni vokal dio osnove, što znači da je nominativni završetak Ø kao u hrvatskih imenica muškoga roda: *ataše* — *atašea*; kod drugih se osjeća kao nominativni završetak: *maestro* — *maestra*, *pikolo* — *pikola*, *torero* — *torera* kao kod hrvatskih muških imena na *-o*, *-e* *Marko*, *Radoje*. I imenice na *-i*, *-u* muškog su roda i ponašaju se kao izvorne imenice muškog roda s nultim nastavkom u nominativu (Ivić 1960, 207): *hipi* — *hipija* (uz *hipik* — *hipika*).

gospođa Petrović, dragoj gospođi Petrović, Ana Petrović je pisala. Slaganje je u ženskom rodu, s riječju *gospođa, gospođica*.

U hrvatskom se za razliku od ruskog ženska prezimena u muškom obliku rijetko upotrebljavaju samostalno. Obično se ne govori *Petrović je došla, Petrović je dobra, Dobra Petrović je došla*, ali se može reći *Gospođa Petrović je došla, Ana Petrović je dobra, Došla je ona Petrovićka*.

7. Izvedenice od ženskih vlastitih imena tipa *Верунчик, Ирунчик*, kojima se od milja nazivaju djeca, po obliku su muškog roda, a kongruenciju imaju po smislu u ženskom rodu: *Так думала Ирунчик* (С. Зальгин, Южно-американский вариант). Rod se, dakle, izražava sintaktički.

Analognu pojavu u hrvatskome imamo kod imenica *curetak, curičak, djevojčuljak, djevojčurak*, ali one, budući da su po obliku muškog roda, imaju i atributsku i predikatsku kongruenciju u muškom rodu: *Taj mi je curetak rekao*.

Prikazani pregled pokazuje da se ni u ruskom ni u hrvatskom jeziku ne podudaraju uvijek rod i spol. Taj paralelizam može biti narušen zbog odstupanja bilo od muškoga roda, bilo od ženskog.

U primjerima pod 1, 2, 3 osoba muškoga spola označava se imenicom po obliku ženskoga roda²² i u tome se ruski i hrvatski jezik gotovo potpuno podudaraju. U svim je navedenim slučajevima u neutralnoj upotrebi u ruskom jeziku kongruencija u muškom rodu, u skladu sa spolom osobe. Rod se, dakle, ne izražava sufiksalsnom tvorbom, kao kod većine osobnih imenica ruskog jezika, nego sintaktički — kongruencijom. Muški rod se određuje po smislu i izražava sintaktički i kod nekih skraćenica i posuđenica koje u ruskom jeziku nemaju oblik muškog roda.

U hrvatskom jeziku samo se u jednini razvila takva semantička osnova roda i sintaktičko označavanje spola, dok se u množini čuva formalna uskladenost imenice i njenih dodataka. Pejorativno se značenje — negativna ocjena označene muške osobe, pogrda, prezir, omalovažavanje — u hrvatskom češće nego u ruskom pojačava kongruencijom u ženskom rodu.

Kod označavanja ženske osobe ruski i hrvatski jezik nalaze različita rješenja: U ruskom se jeziku ženska osoba može označiti imenicom koja ima morfološka obilježja muškog roda. Rod se u tom slučaju određuje prema smislu i izražava sintaktički — kongruencijom. Hrvatski jezik pribjegava sufiksalsnoj tvorbi — imenica dobiva morfološka obilježja karakteristična za ženski rod, što znači da se u hrvatskom odražava paralelizam u spoju: značenje ženskoga spola — ženski fleksijski tip — ženski kongruencijski tip. Izuzetak čine primjeri pod 7, ali oni su brojčano i po učestalosti beznačajni.

Provedena analiza potvrđuje da su doista neopravdani prigovori radikalnih čistunaca o tome da se konstrukcijama tipa *Врач пришла, Gospođa profesor je izjavila* narušavaju ustaljene kongruencijske norme i time unakazuje jezik. Iz prikazanog pregleda vidi se da je asimetrija između sintaktičkog oblika roda i morfološkog oblika imenice u oba jezika već postojala i odavno je prihvaćena.

²² U nekim gramatikama te se riječi definiraju kao imenice »gramatički ženskog roda« (Brabec 1954, 37).

Kao u svim slavenskim jezicima i u ruskom i hrvatskom postoji mogućnost sintaktičkog izražavanja roda koju daju imenice muškog roda s femininskom fleksijom. Međutim, tu mogućnost ova dva jezika nisu podjednako dalje razvila. Kad dolazi do konflikta između semantičke i formalne strane roda, u ruskom jeziku obično prevladava semantička osnova i rod se u tim slučajevima ne izražava morfološki nego sintaktički — kongruencijom. To se odnosi podjednako na muški i ženski spol. Hrvatski jezik takvu mogućnost izražavanja roda nije proširio na ženski spol, a i u muškom su prisutna kolebanja između formalne i semantičke strane.

Po postupku u izražavanju roda profesijskim je imenicama najbliža opsežna skupina riječi tzv. zajedničkog roda (primjeri pod 2) gdje se također jednim oblikom označavaju oba spola, a razlika se izražava promjenom roda kongruirane riječi.

Skraćenice se u ruskom jeziku u velikom broju pojavljuju istovremeno kada nastaju i spojevi tipa *Врач пришла*, te je i taj paralelni proces mogao utjecati na učvršćivanje u upotrebi konstrukcija s muškim nazivima za ženska zvanja.

Indeklinabilne posuđenice i ženska strana imena skupine su imenica kod kojih zapažamo analogiju s profesijskim imenicama u izražavanju roda.

Vidimo, dakle, da je mogućnost imenovanja i muške i ženske osobe riječju, rod koje se ne podudara sa spolom, u jeziku već postojala. Zato možemo zaključiti da je na izbor oblika profesijskog naziva za ženu mogla djelovati i analogija s drugim imenicama.

Analizom upravo razmotrenih primjera došli smo do još jednog važnog zaključka:

Široko prihvaćenu pojavu da se muškim profesijskim nazivom imenuje ženska osoba treba u prvom redu objašnjavati sociolingvistički²³. Ne samo da u jeziku nije postojao ženski naziv za zanimanja nedostupna ženi nego je kategorija ženskoga roda bila rezervirana za omalovažavanje, izražavanje prezira, podsmijeha, pogrde. Kad se govori o muškim zvanjima na vrhu društvene ljestvice, onda se ženski rod nekih naslijeđenih imenica neutralizira maskulinskom kongruencijom; za položaj pak na dnu društvene ljestvice to nije nužno, a društveno negativno ponašanje izražava se obavezno ženskim rodом: Nikako se ne može reći *ta stara vladika*, *эта святая владыка*²⁴, ali može *nedostojna slugo*, a obavezno je u ženskom rodu *ta propalica*, *ta baraba*, *ta ništarija*, *ta bitanga*, *какая-нибудь пьянчужка*. Razumljivo je da oblik s takvom negativnom konotacijom nije mogao biti upotrijebljen za imenovanje žene kada ona postaje ravnopravan član zajednice i počinje ulaziti u prestižna zanimanja. Tako se u ruskom najprije pojavljuje izraz *женщина-врач*, a ne ženski oblik samog naziva. Kada žene liječnici prestaju biti iznimna pojava, taj se izraz zamjenjuje riječju *врач* (Smirnicky 1955, 27). Razlike u nijansama značenja između muškoga i ženskoga naziva dotiče se i Vince (Vince 1955, 117). Prirodno je stoga da

23 Bugarski iznosi pretpostavku da će možda jednoga dana sociolingvistička teorija dokazati da su sve promjene u jeziku — društveno uvjetovane promjene (Bugarski 1986, 55)

24 U suvremenom ruskom jeziku moguće je samo *святой владыка*.

same žene preferiraju muški oblik naziva (Kramarić 1988, 120). Time se objašnjava i neprihvatanje ženskih oblika prezimena usprkos svim propisima i nastojanjima jezikoslovaca. Tako i sam Maretić, koji u Gramatici inzistira na upotrebi samo toga oblika, već u Jezičnom savjetniku konstatira da će se rijetko koja žena htjeti zvati ili pisati Petrovička, Miletička, Nikolička (citirana djela). U anketi koju je provela S. Savić ispitanici navode da ženski naziv upotrebljavaju kad se šale, ljute, rugaju, kad dotična osoba nije prisutna, dok im neutralna muška forma »zvuči manje uvredljivo« (S. Savić 1983, 225). Da je ženski naziv uvredljiv i u ruskom jeziku, potvrđuje primjedba A. Tvardovskog: *»Женщина врач оскорбится, если ее назвать врачихой (хотя за глаза называют...)*. Назовите старшего повара Макарову поварихой – она обидится.«²⁵ (citirano prema Ruska gram. AN 1982, 467). Tako, premda je naziv *преподавательница* u značenju zanimanja ženske osobe zabilježen još kod Dalja sredinom prošlog stoljeća, ruske lektorice na našem fakultetu još i danas ispravljaju studente i savjetuju da se upotrebljava naziv u muškom rodu jer onaj prvi ne izražava dovoljno poštovanja. S. Berisavljević u svom istraživanju utvrđuje da se nazivi zanimanja i titula na višem stupnju hijerarhijske ljestvice češće upotrebljavaju u muškom rodu, oni na nižem — u ženskom (S. Berisavljević 1986, 130). U tom je smislu karakteristična i promjena roda kod Gorkoga u rečenici: *»Я была батрачкой, горничной, домашним животным моего мужа, – я стала профессором философии, агрономом, парторгом...«*²⁶ (članak »Литературные забавы«, Литературная газета, 1935, 4). Kad se govori o nekadašnjem ponižavajućem radu, nazivi su u ženskom rodu, a prestižna zanimanja u muškom. Vidimo da se upravo oblik ženskoga roda asocira s diskriminacijom i izrabljivanjem, a ne muški.

Jezik daje mogućnosti za ovakvo proširivanje muškoga roda i na ženska zvanja: Vidjeli smo da imenica muškog roda može označavati ili mušku osobu ili, kao neobilježeni član opozicije po rodu, osobu uopće, osobu bez obzira na spol. Takvo je značenje svojstveno muškom rodu i u hrvatskom jeziku. Uz to Vinogradov primjećuje: *»В категории мужского рода очень заметно значение социально активного лица«*²⁷ (Vinogradov 1947, 68), a Smirnicki upozorava da je, kad se govori o profesiji, razlikovanje spola manje važno nego kad se imaju u vidu, recimo, porodični odnosi: može se reći, npr., *Она опытный преподаватель — Она je dobar nastavnik*, ali ne može *Она любящий супруг — Она je zaljubljeni suprug* (Smirnicki 1955, 27). Zato kad je u govornoj situaciji osnovno značenje vršioca radnje, dužnosti, poslova, značenje stručnjaka, a spol za samu informaciju nije bitan, tada i nema potrebe za posebnim nazivom u ženskom rodu (Bragina 1981, 70–74).

25 *»Žena liječnik će se uvrijediti ako je nazovete liječnicom (premda je iza leda nazivaju...). Nazovete li višeg kuhara Makarovu kuharicom — uvrijedit će se.«*

26 *»Bila sam nadničarka, sobarica, domaća životinja svoga muža, a postala sam profesor filozofije, agronom, partijski sekretar...«*

27 *»U kategoriji muškoga roda ističe se značenje društveno aktivne osobe.«*

Upotreba muškog naziva u takvim situacijama u svim žanrovima ruskog jezika danas smatra se ispravnom i u teoretskom i u normativnom pogledu²⁸, dok se u hrvatskom od kraja sedamdesetih godina sistematski izbacuje iz upotrebe i zamjenjuje oblikom u ženskom rodu. To su u početku bila nastojanja samo nekih jezičnih čistunaca (Kalogjera 1981, 49) i pripadnica feminističkih pokreta (Kramarić 1988, 120), a danas je dio jezične politike. Istina, ima autora koji razlikuju upotrebu muškog i ženskog oblika kad se imenuje žena (Brabec, Školske novine). E. Barić pravi razliku između opće i neutralne situacije kad se upotrebljava oblik u muškom rodu i pojedinačne ili konkretne situacije kad dolazi ženski naziv (Barić 1988, 86). Međutim Kramarić s pravom primjećuje da će prosječan govornik teško razumjeti kad se radi o općoj, a kad o pojedinačnoj situaciji. I ne samo prosječan govornik. Tako, neki časopisi mijenjaju nazive u svojim stalnim rubrikama svaki put kad se promijeni sastav uredničkog odbora — *urednik u urednica, tajnik u tajnica, lektor — lektorica, korektor — korektorica, zamjenica glavne urednice* kao da je bitno istaći o kakvoj se jedinki radi — muškoga ili ženskog spola. Zašto je važan spol osobe koju netko u uredivačkim poslovima zamjenjuje?

Isto se odnosi i na natpise i tablice na ulazu i na vratima službenih prostora. Nije važno radi li u njima osoba muškoga ili ženskog spola — *referent* ili *referentica*, nego koji se poslovi tu obavljaju. Neobilježeni naziv muškog roda tu bi označio osobu-izvršitelja posla neovisno o spolu.

U primjeru *kandidatkinja za predsjednicu Republike* (Globus, 5. veljače 1993) radi se o funkciji predsjednika i trebalo bi upotrijebiti muški rod. Ženski oblik naziva znači da je to funkcija predviđena za ženu i da je muškarac isključen, da se bira predsjednica, a ne predsjednik.

Profesijski nazivi u muškom rodu daju informaciju o funkciji, o djelatnosti, o poslu neovisno o imenu i spolu onoga koji ih obavlja (Barić 1989, 12). E. Barić navodi situacije u kojima u neutralnoj upotrebi dolazi muški oblik, dok drugi stručnjaci propisuju isključivo ženski oblik bez obzira na situaciju. Ipak, u novinskim tekstovima upotreba nije ujednačena: *Bivši ministar zdravstva G. D. je izjavila* (V. l., 24. VII. 1992), *Ministrica prosvjete, kulture i športa... uputila je prosvjed UEFI* (V. l., 25. VII. 1992), *ministarka za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu* (V. l., 27. VII. 1992), *kandidat koja je rekla* (V. l., 25. VII. 1992), *za kandidate ženskoga roda* (V. l., 27. VII. 1992), *kao kandidatkinja za predsjednicu Republike osvojila svega 6% glasova* (Globus, 5. II. 1993).

Danas se u ruskom jeziku muški profesijski naziv vezuje s predikatom u ženskom rodu bez »teškoća« koje je Peškovski osjećao: *Врач вышла, Педагог пришла*. U hrvatskom je neuobičajena takva veza subjekta u muškom rodu s predikatom u ženskom.

U verbalnoj komunikaciji u hrvatskome muški se naziv za žensku osobu upotrebljava u službenom ophođenju i u formalnijem razgovoru prilikom obraćanja i upoznavanja, i to kao apozicija uz riječi iz poštovanja, uz prezime ili uz

28 Takva upotreba ne smeta ni sadašnjim ruskim feministkinjama, kao što nije smetala ni onima s početka stoljeća. Naprotiv, upravo žene upotrebljavaju isključivo muški oblik naziva jer u ženskom osjećaju omalovažavanje.

ime i prezime: *Gospođa inženjer (profesor, doktor), profesor Marija N.; Marija N., liječnik*. Slaganje predikata u ženskom rodu vrši se s riječju koja se iz poštovanja upotrebljava uz naziv. Obrazac za takvu upotrebu postojao je u već prihvaćenim ženskim prezimenima u muškom obliku: *Gospođa je rekla, Gospođa Petrović je rekla, Gospođa doktor je rekla*.

Možda bi zato trebalo preispitati primjedbe da se takvim konstrukcijama s profesijskim imenicama narušavaju jezične norme, tj. da su sintaktičke veze *drugarica direktor, gospođa profesor* nepravilne (Vince 1955, Barić 1989, 15). Ako prihvaćamo kao ispravne sintagme *drugarica Štimac, gospođa Štimac*, zašto bi bila neispravna sintagma *drugarica sudac* ili *drugarica direktor, gospođa direktor, gospođa profesor*? Jezik poznaje takve spojeve: *rijeka Dunav, planina Maglić, gora Papuk, ptica kos, zujerkurjak, čovjek zviđer, čovjek životinja, čovjek opica, do Trnove vinograda, kod Valpova grada*. Apozicija se sa svojom imenicom ne mora slagati u rodu (Katičić 1986, 448). Sasvim je u duhu jezika reći *Pjevala je ptica kos*, u duhu jezika je i ovo: *Pjevala je gospođa Kos*. Po tom obrascu mora biti ispravno i *Pjevala je gospođa direktor*. Savjet da se treba priviknuti i na neobične ženske nazive mogao se izreći i sa suprotnog stajališta — naime, već smo se bili privikli na *uvenčala se Marija Horvat, liječnik* kao što smo odavno naviknuti na kongruenciju *Nikola se uvenčao* (a ne *uvenčala*) ili kao što bismo danas rekli *Ženio se Ture mladoženja*.

Ne postoji problem ni u izboru atributske kongruencije u sintagmama tipa *sudac Ivanka*. I apozicija i njena imenica mogu imati atribut (Katičić 1986, 449). Atribut će se slagati s onom riječju na koju se odnosi, a slaganje atributa je, znamo, prema obliku riječi (Babić 1973, 215): *indijski premijer Indira Gandi* (a ne *indijska Indira*), *usred Stolca kule svoje; s Velebita, visoke planine; Vlašići, zvijezde sitne*; isto tako *Naš đak Ivanka N. dobila je prvu nagradu; Naš đak vaša Ivanka dobila je nagradu*. Evo i novijih primjera: *Naša kćerka* (slijedi žensko ime) *hrvatski vojnik koja* (slijedi prošlo vrijeme glagola u ženskom rodu) (V. L., 14. X. 1992, str. 38), *hrvatski vojnik Marija N. koja je bila ranjena...* Slično bi se riješilo i pitanje dodataka uz *sudac Ivanka*, kad bi za to postojala potreba. Primjeri pokazuju da u jeziku postoji rješenje i za atribut uz profesijske imenice.

Upozoravanje na spol svojstveno je svakodnevnom, neformalnom razgovornom jeziku gdje se slobodnije upotrebljavaju nazivi u ženskom rodu, osobito ako je u informaciji glavno identificiranje osobe, a ne podatak o profesiji ili funkciji. Tada će, prirodno, i u ruskom i u hrvatskom osoba biti označena onim oblikom roda koji je u skladu s njenim spolom: *Кто вы по профессии? — Я преподаватель. Кто вы — Я учительница вашего сына. Što ste po zanimanju? — Profesor. Tko je to? — To je naša profesorica. Idem zubaru. Ono je moja zubarica. Он узнал библиотекаршу из своей школы. U masi je prepoznao bibliotekarku iz svoje škole*.

Premda upotreba muških naziva za označavanje žene nije karakteristična za razgovorni jezik, oni se ipak u ruskom mogu čuti: *Какая ты молодец!* Osobito je to slučaj onda kada treba izbjeći negativne konotacije koje može unijeti ženski oblik: *Наша историчка сказала...* (umjesto, u biranijem izražavanju: *учительница истории* ili *преподаватель истории*), ali: *Ваша дочь, она историк?*

Za hrvatski je karakteristična suprotna pojava: ženski oblici iz razgovornog jezika prodiru u druge sfere govornog ili pisanog komuniciranja (Kalogjera 1981, 49). Naime, u neusiljenu ophođenju u hrvatskom se od mnogih naziva pomoću sufiksa *-ica* lako tvore ženski oblici: *naša pedagoška, naša psihološka, atašeica*. Kako je *-ica* i deminutivni sufiks, to se takvi oblici u tom govornom stilu doživljavaju kao imena od milja²⁹. Takvo prenošenje oblika karakterističnih za slobodno prisno komuniciranje u formalnije i službene situacije donekadno se smatralo pomanjkanjem jezične kulture koja podrazumijeva »sposobnost diferenciranog služenja različitim funkcionalnim stilovima govornog i pisanog jezika,... kao i sposobnost pravljenja odgovarajućih izbora u raznovrsnim govornim situacijama« (Bugarski 1986, 83).

Dosljednu upotrebu profesijskih imenica u ženskom obliku zahtijevaju i feministički pokreti, što je pod utjecajem sličnih zahtjeva na engleskom govornom području i kod nas postalo moderno.

Pripadnice feminističkih pokreta, uvjerenе da se upotrebom muških naziva za označavanje obaju spolova održava muška supremacija i diskriminacija žena, inzistiraju na jezičnim promjenama koje bi ukinule tu nepravdu (Velin 1981, 14). U engleskom gdje se naziv zvanja najčešće tvori pomoću sufiksa muškog roda *-man* (*chairman*), i obilježen je jer označava i spol, žene su nastojale (i u službenoj upotrebi u SAD i postigle) da se uvede jedan neutralan naziv za oba spola (*chairperson*) koji se upotrebljava kad se govori o zanimanju općenito. Za ženu se upotrebljava naziv sa sufiksom *-woman* (*chairwoman*), a onaj prvi ostaje rezerviran samo za muškarca (Kalogjera 1981, 48; Nikpalj Juraić). Na engleskom govornom području žene su se borile da bi dobile mogućnosti koje nama sam jezik pruža. Nama nije potreban neutralni međunaziv jer je naziv u muškom rodu neobilježen i može se odnositi na oba spola i označavati zanimanje općenito. (Pitanje je nisu li muškarci ti koji bi trebali tražiti neki svoj poseban oblik naziva.) Kad se kaže *Svi zaposleni će dobiti trinaestu plaću*, nikomu tko vlada hrvatskim ne treba dokazivati da zaposlene nisu isključene.

Dok se s jedne strane bore za pravo žene da u označavanju profesije »ima svoj oblik«, nijedna feministkinja ipak ne bi bila spremna svoje prezime promijeniti u ženski oblik, nego ga ostavlja u muškom rodu.

Pripadnice feminističkih pokreta zahtijevaju da se svuda gdje se uoče otklone sve jezične nejednakosti koje nose trag nekadašnje neravnopravnosti žene (Velin 1981, 4–6). Ako bi se taj zahtjev proveo tako radikalno kako se zahtijeva na profesijskim imenicama u hrvatskom, promjene bi morale biti dublje od onih koje se sada provode jer se vršilac radnje u hrvatskom izražava oblikom u muškom rodu, pomoću sufiksa za mušku osobu (što jest odraz nekadašnje muške dominacije u mnogim zvanjima). Malo je ženskih naziva, takvih kao *ređuša*, koji nisu motivirani imenicom muškog roda. Vjerojatno zato žene na ruskom govornom području ženske oblike profesijskih naziva doživljavaju kao oznaku drugorazrednog stručnjaka i odbacuju ih. U ženskom govoru u ruskom i sada se dosljedno upotrebljava naziv u muškom rodu, i to baš kad žena govori

29 Zbog deminutivnog značenja sufiksa mogući su i komični efekti.

o sebi i svojim sugovornicama (Krasiljnikova 1990, 93, 97). Žene govore: *Я секретарь, Я была консультант театральной библиотеки, Я пенсионер*. Upotreba naziva u ženskom rodu nosi negativnu ocjenu.

Anketu u listu »Советская Россия« (travanj 1993) žene potpisuju navodeći svoje zanimanje u muškom rodu: *Младший научный сотрудник Беланова, Врач Романова, Работник искусства Полозова* (SR, 3. 4. 1993), *Учитель Т. А. Аршинова, Инженер Н. А. Прудникова* (SR, 28. 4. 1993)

U pismu istom listu žena svoju profesiju i funkcije navodi u muškom rodu: *Я, Измайлова Ирина Александровна, 42 года, родилась в Ленинграде (ныне Петербурге). По образованию филолог и искусствовед. По специальности – историк архитектуры... С 25 ноября 1991 года городской координатор народного движения «Наши».*

Primjere takve upotrebe nalazimo i u književnim tekstovima.

O označavanju žene prema profesiji u ruskoj se lingvističkoj literaturi, i u društvu, raspravljalo između dva rata — dvadesetih i tridesetih godina. Tada prihvaćena u toj oblasti norma stabilna je i danas. Uvjerit ćemo se u to usporedimo li upotrebu maskulinskih i femininskih oblika naziva za ženu u devedesetim godinama kada u ruskom društvu dolazi do značajnih raslojavanja. Pojavljuju se novi bogataši koji sebi mogu priuštiti kućnu poslugu. I mnoge žene s visokim obrazovanjem i donedavno prestižnim zanimanjem prisiljene su stupiti u njihovu službu: *Появились богатые – пошел спрос на гувернанток. И гувернантками стали инженеры, ученые, профессорские жены...*³⁰ Vraćaju se tako nekadašnja tradicionalno ženska zanimanja, a u jezičnoj upotrebi oživljavaju odavno odsutni nazivi: *дาดилжа, гувернанта, управителјика куће: Гувернантка Елена Александровна Коробанова., ... 20 лет проработав заместителем начальника отдела в Центральном научно исследовательском институте жилищного строительства, ... пришла в редакцию с дипломом об окончании курсов по подготовке нянь*³¹, *экономок, гувернанток.*³² Dotadašnje ženino zanimanje koje je značilo visok položaj na hijerarhijskoj ljestvici i njenu neovisnost navodi se oblikom u muškom rodu: *инженер, ученый, заместитель начальника.* Vidimo isti oblik i u popisu žena koje nisu primljene na tečaj: *Не принимали туда... педагогов с большим стажем.*³³ Čak se i za žene trgovce i ugostitelje upotrebljava maskulinski oblik *работник: Фирма не принимает бывших торговых и гостиничных работников.*³⁴ Međutim, kad su te žene u službi u bogatim kućama, gdje nemaju nikakvih prava (... *мы никаких прав не*

30 Pojavili se bogati — i nastala je potražnja guvernanata. Guvernantama su postale inženjeri, znanstvenici, supruge sveučilišnih profesora...

31 Riječ *няня* upotrebljavala se i u sovjetsko vrijeme jer označava ne samo dadilju u bogatim obiteljima nego i odgojiteljicu u dječjim jaslicama, njegovateljicu u bolnici i podvornicu u školi.

32 Jelena Aleksandrovna Korobanova. „... nakon što je 20 godina radila kao zamjenik načelnika odjela u Centralnom znanstvenom institutu stambene izgradnje... došla je u redakciju s diplomom o završenom tečaju za obrazovanje dadilja, управителјика куће, guvernanata.

33 Nisu primali... pedagoge s dugim stažem.

34 Firma ne prima bivše trgovačke i ugostiteljske radnike.

имеем... Нас нет.), именују се именicom у женском роду — няня, гувернантка, экономка, работница, домработница, служанка: ...все по углам, чтобы никого из работниц видно не было.³⁵ Алла Пугачева всю жизнь живет с домработницей.³⁶ Вы столько знаете. У вас муж был профессором. И вдруг — служанка.³⁷ Navedeni primjeri iz lista »Российская газета« (14. 3. 1997) pokazuju kako se i danas rodovskom diferencijacijom izražava hijerarhijsko raslojavanje: zanimanja na višem stupnju hijerarhijske ljestvice češće se upotrebljavaju u muškom rod, ona na nižem — u женском.

Službeno se uz ženino ime navodi naziv u muškom rod: Она – чрезвычайный и полномочный посол России в Греции. Елена Андреева – президент холдинга. Предприниматель Наталья Королькова. Oblik u женском rod zvučao bi familijarno.

Kad se o ženi govori s poštovanjem, upotrebljava se maskulinski oblik profesijske imenice i onda kad se radi o neprestiznim zanimanjima: ...влюбился в девушку по имени Рая, контролера цеха³⁸ (Комсомольская правда, 7. 3. 1998), Она участковый врач³⁹ (Симбирский курьер, 5. 9. 1996). Femininski oblik i danas u ruskom znači omalovažavanje. Potvrđuje to i primjer u kojem o gazdarici, novoj bogatašici, osuđujući je za razmetljivost, guvernanta govori, upotrebljavajući naziv njene nekadašnje profesije, u женском rod: бывшая юристка. Taj oblik sigurno ne bi upotrijebila u izravnom obraćanju dotičnoj osobi.

Poslovni se čovjek u Rusiji danas označava именicom бизнесмен⁴⁰, dok деловой человек izražava obilježje. Za ženu se ne upotrebljava izvedenica od naziva za muškarca nego sintagma деловая женщина: Парикмахер для деловых женщин (natpis). Izraz бизнес-вумен upotrebljava se ironično, бизнес-леди — šaljivo: Из безработных в бизнес-леди (Российская газета, 15. 11. 1996).

I u hrvatskom женски rod, vidjeli smo, kod više tipova imenica, pa i kod profesijskih, ima obilježje omalovažavanja, manje vrijednosti. Donedavno u obraćanju женским oblikom naziva osjećalo se manje poštovanje nego uz oblik u muškom rod. Češćom upotrebom u женском obliku nije svaki naziv izgubio negativnu stilsku obilježenost. Možda to najbolje ilustrira naziv premijer. Dugo nam se činio neprihvatljiv oblik u женском rod premijerka (premda se sasvim normalno govorilo frizerka, manekenka, kozmetičarka, računarka, knjižničarka, gostioničarka, pipničarka, kondukerka, tramvajka), a onda je, početkom osamdesetih godina kad smo dobili ženu premijera, čestom upotrebom u medijima taj oblik postao uobičajen. Pa ipak upotrebljavao se samo kad se o osobi na

35 ... sve u kut, da nijednu od pomoćnica nisam vidjela.

36 Alla Pugačova čitav život živi s kućnom pomoćnicom.

37 Vi imate toliko znanja. Muž vam je bio sveučilišni profesor. I sad — sluškinja.

38 ... zaljubio sam se u djevojku po imenu Raja, kontrolora pogona.

39 Ona je rajonski liječnik.

40 Nasuprot nekadašnjem ruskom velikom jezičnom čistunstvu današnji Rusi vole upotrebljavati strane, engleske izraze. Riječ бизнесмен u sovjetsko je vrijeme imala negativne konotacije i odnosila se samo na zapadne poslovne ljude.

koju se odnosio govorilo ili pisalo u trećem licu. U izravnom obraćanju govorilo se *drugarice predsjednik* (podatak dobiven od novinara i prevodilaca).

Do sredine sedamdesetih godina bilo je neprihvatljivo ženu na visoku položaju oslovit nazivom u ženskom rodu. Govorilo se *drugarica direktor, drugarica savjetnik, drugarica profesor, gospođa doktor. Drugarica sekretar* bila je žena visoki partijski funkcionar, *tajnica* je pak bio naziv samo za administrativnu službenicu, ali se i njoj iz poštovanja obraćalo sa *drugarice tajnik*.

Početak devedesetih godina za ženu se počinje nametati isključivo oblik naziva u ženskom rodu iako su nam se mnogi od njih činili neobičnima, neprikladnim, pa i smiješnim. U prvo se vrijeme najčešće upotrebljavaju izvedenice na *-ica*: *ministrica, psihologica, feministica*, jer su se te smatrale više hrvatskima od onih na *-inja, -kinja* (premda u hrvatskom postoji oblik *Dubrovkinja*). Danas se češće čuje *psihologinja, pedagoginja*, ali i *psihologica, pedagogica*. Nepristanom upotrebom, u prvom redu u medijima, govornici se navikavaju na oblike naziva u ženskom rodu, prihvaćaju i upotrebljavaju i one nekad »nezgodne« izvedenice. Postalo je uobičajeno ženu prema profesiji imenovati nazivom u ženskom rodu i po potrebi tvoriti nove: *ministrica zdravstva, austrijska ministrica, vladina povjerenica diplomirana pravnica, saborska zastupnica, predsjednica zajednice, zamjenica predsjednika DC, glavna tužiteljica, direktorica sektora, ravnateljica baleta, bivša gradonačelnica, trgovkinja, teologinja, biologinja, farmaceutkinja, povjesničarka* (Primjeri iz V. 1., 3. 3. i 14. 4. 2000; HRT, svibanj 2000). Prihvaćaju se i nazivi koji se u prvi mah čine neobičnima: *vatrogasci i vatrogaskinje* (HRT, travanj 2000). Oblik u ženskom rodu upotrebljava se i s riječju *gospođa*, što je nekad bilo neprihvatljivo. Ženi na visokoj funkciji obraća se sa *gospođo ministrice, gospođo predsjednice*, a čuje se i *gospođo ministar, gospođo predsjednik*. Ali ženi učitelju, profesoru, liječniku obraća se bez riječi *gospođo: učiteljice, profesorice, doktorice*. Upotrebom femininskih oblika naziva diskriminacija, vidimo, nije ukinuta. Kao što je nekad učiteljica, liječnikova, sučeva žena bila *gospođa učiteljica, gospođa doktorica, gospođa sučevka*, a mlinareva samo — *mlinarica*, tako i sada vertikalno raslojavanje u društvu ima svoj, isti, izraz u jeziku.

Čime se može objasniti današnja upotreba u hrvatskom jeziku pretežno ženskih oblika naziva u nekim zanimanjima, dok su nekadašnja nastojanja oko upotrebe ženskih oblika prezimena ostala bez rezultata? Tomu je više uzroka.

1. Ni ovdje se, u domeni profesije, ne bi moglo reći da su upozorenja i savjeti jezikoslovaca urodili plodom — i tu su se sve do pred kraj sedamdesetih godina upotrebljavali nazivi u muškom rodu za označavanje obaju spolova.

2. Utjecaj feminističkih pokreta također nije bio od većeg značenja, kod nas on nije dao onakve rezultate kao u SAD. Neke žene obraćanje nazivom u ženskom rodu i danas smatraju znakom nedovoljnog poštovanja ili neuljudnosti.

3. Širenju profesijskih naziva u ženskom rodu značajno su pridonijeli mediji koji ih čestom, nametljivom, upotrebom čine prihvatljivima.

4. S promjenama do kojih je došlo u društvu početkom devedesetih godina upotreba diferenciranih rodovskih oblika imenica koje znače profesiju dobiva političke konotacije, što također utječe na izbor koji govornik vrši jer time potvrđuje i svoje političko opredjeljenje.

5. Po svoj prilici, razmatrana je pojava usko povezana u prvom redu s društvenim odnosima. Kao što je nekada nepostojanje naziva za ženu bilo, tako je i sada prodor ženskih oblika naziva za zanimanja uvjetovan položajem žene u tim zanimanjima. Međutim, suprotno nadanjima pripadnica ženskih pokreta promjena naziva ne znači i ravnopravan udio žene u podjeli rada. Žena jest ušla u mnoga zanimanja kojima se ranije nije bavila, neka od njih postaju i tipično ženska (obrazovanje, zdravstvo, ekonomija). I onda se događa to da prestiž upravo tih profesija pada, što stvara nove razlike — jer muškarci ponovo bježe u prestižnija zvanja (Šporer 1987, 81). A u tim neprestičnim profesijama danas ženu oslovljavaju nazivom u ženskom rodu, i to bez ikakve riječi koja se u oslovljavanju upotrebljava iz poštovanja. Jednostavno: *Profesorice*⁴¹, *Doktorice* (obraćanje liječnici), *Tajnice*, *Blagajnice* (Kao nekada: *Majstorice*, *Mlinarice*). S druge pak strane, rijetkim ženama na visokoj društvenoj funkciji obraća se, pismeno i usmeno, sa *gospođo* i nazivom u muškom rodu, čak i onda kad se u masovnim medijima od tih naziva upotrebljava ženski oblik⁴². Reklo bi se da se u nazivima zvanja granica upotrebe ženskih oblika samo pomaknula. Možemo zaključiti da između prestiža profesije i načina oslovljavanja žene u toj profesiji postoji izravna veza — što je prestiž profesije manji, to je češće oslovljavanje žene jedino nazivom u ženskom rodu.

6. U Sovjetskom su Savezu feminizirane iste profesije (obrazovanje, zdravstvo, ekonomija), i tamo su one izgubile na prestižu. I danas u Ruskoj Federaciji žene prevladavaju u tim oblastima zanimanja, kojima prestiž nije nimalo porastao. Pa ipak u ruskom jeziku kad se govori o ženi, moguć je, ovisno o situaciji, izbor između oblika u muškome rodu i onog u ženskom.

Sposobnost govornika na ruskom području da svoj izbor usklade sa situacijom (i ne samo u ovom slučaju) rezultat je sistematskog razvijanja jezične kulture, osjetljivosti za semantičke i stilske razlike. Kod nas se pak oblici iz razgovornog jezika vrlo lako prenose u druge stilove (Kalogjera 1981, 49), osobito kod mlade generacije⁴³.

7. Dok se u ruskom jeziku označavanje žene profesijskom imenicom u muškom rodu smatra pravilnim u normativnom smislu, u hrvatskom se u novije vrijeme u tom području pristupilo prepravljanju jezične norme. Za imenovanje žene prema profesiji propisuje se isključivo naziv u ženskom rodu koji se sistematski nameće. U ovom smo radu pokušali pokazati da jezičnog opravdanja za to nema. Inzistiranje na upotrebi oblika ženskog roda naziva za ženu kao jedino pravilnog u hrvatskom pokazuje da se na problem gleda usko, samo u okvirima morfologije. Odbacivanjem druge mogućnosti izražavanja razlike po spolu jezik se funkcionalno osiromašuje. A funkcionalna polivalentnost jedna je od bitnih lingvističkih odlika standardnog jezika koji mora biti sposoban zadovo-

41 Samo u prvo vrijeme oslovljavanje u školama samim nazivom *profesor*, *profesorica* značilo je bježanje od upotrebe riječi *gospodin*, *gospoda* — *drug*, *drugarica*, ali to već dugo nije slučaj.

42 I u medijima upotreba ženskog oblika nije dosljedna — ne govori se *šefica kabineta* nego *šef kabineta Predsjednika BiH* (Radio, svibanj 1993).

43 To vrijedi i za druge sfere upotrebe jezika. — U vlastitu radu susrećem se s čuđenjem studenata kad ih upozorim da se ne može pisati onako kako se u neformalnu ophodnju govori.

ljiti različite potrebe komuniciranja u svim oblastima života zajednice. Zato bi prijedlog koji slijedi iz provedene analize bio da se u normu uključe obje mogućnosti koje jezik pruža za označavanje žene prema profesiji. Zatim bi se morali opisati uvjeti njihove upotrebe i ograničenja u rasprostriranju, te školovanjem, ali i na druge načine, razvijati sposobnost izbora one varijante koja odgovara okolnostima (statusu sugovornika, dobi, mjestu i sl.).

Možemo pretpostaviti da će čestom upotrebom nazivi zvanja u ženskom rodu postati uobičajeni, ali sama ta jezična promjena neće dokinuti predrasude o ženi. Promjenom oblika naziva ona neće postati ravnopravnija i poštovanija. To će se dogoditi tek ako se njen položaj izjednači s položajem muškarca, ako spolovi budu podjednako zastupljeni u svim prestižnim i neprestičnim poslovima, zanimanjima i funkcijama. Tada će nestati potreba da se žena imenuje oblikom u muškom rodu, kao što takva potreba nikad nije postojala za funkcije carice, kraljice, kneginje, vojvotkinja⁴⁴.

Literatura

- Babić 1973 = Stjepan Babić, Sročnost (kongruencija) u suvremenom hrvatskom književnom jeziku, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, 1973, god. I, knj. 1, 199–200.
- Babić 1984 = Stjepan Babić, O sročnosti, Jezik 1984/5, 1, 1–7.
- Babić 1986 = Stjepan Babić, Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku (Nacrt za gramatiku), JAZU, Zagreb, 1986.
- Barić 1979 = Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, 1979.
- Barić 1988 = Eugenija Barić, Kada sudac a kada sutkinja, Jezik 1988, 3, 85–86.
- Barić 1989 = Eugenija Barić, Ženski mocijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija, Jezik, 1989, 1, 12–21.
- Berisavljević 1986 = Svetlana Berisavljević, Jezik i pol: titule i zanimanje žene u banci, Prilog proučavanju jezika, N. Sad, 1986, knj. 22, 119–131.
- Brabec 1954 = Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika, II izd., Zagreb, 1954.
- Bragina 1981 = Брагина А. А., Наблюдения над категорией рода в русском языке, Вопросы языкознания, 1981, 5, 68–78.
- Bugarski 1986 = Ranko Bugarski, Jezik u društvu, Beograd, 1986.
- Gvozdev 1973 = Гвоздев А. Н., Современный русский литературный язык I, изд. четвертое, Москва, 1973.
- Haburgaev 1990 = Хабургаев Г. А., Очерки исторической морфологии русского языка. Имена, Москва, 1990.
- Ivić 1960 = Milka Ivić, Obeležavanje imeničkog roda u srpskohrvatskom književnom jeziku, Naš jezik, 1960, 10, Beograd, 192–211.
- Janko-Trinicka 1982 = Янко-Триницкая Н. А., Русская морфология, Москва, 1982.

44 Ali se i njima obraća(lo) sa *vaše imperatorsko, carsko, kraljevsko veličanstvo / visočanstvo*, s pridjevom izvedenim od naziva za muškarca, što ni najmanje nije umanjivalo njihov prestiž, a nama može poslužiti kao još jedan primjer neutralnog značenja oblika muškog roda, mogućnosti njegova proširivanja i na nazive za ženu.

- Kalinina 1975 = Калинина И. К., Аникина А. Б., Современный русский язык. Морфология, Москва, 1975.
- Kalogjera 1981 = Damir Kalogjera, O jeziku i spolu, Delo (1981), god. XXVII, knj. 27, 4, 37–52.
- Katičić 1986 = Radoslav Katičić, Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (Naert za gramatiku), JAZU, Zagreb, 1986.
- Kohtev 1988 = Кохтев Н. Н., Розенталь Д. З., Популярная стилистика русского языка, 2-е изд., Москва, 1988.
- Kondrašov 1985 = Кондрашов Н. А., Основные вопросы русского языка, Москва, 1985.
- Kramarić 1988 = Ivica Kramarić, Još jednom o sucu i sutkinji (Stvar ipak nije tako jednostavna), Jezik, 1988, 4, 120–125.
- Krasiljnikova 1990 = Красильникова Е. В., Имя существительное в русской разговорной речи. Функциональный аспект, Москва, 1990.
- Kratka gram. 1989 = Краткая русская грамматика, Под ред. Шведовой Н. Ю. и Лопатиной В. В., Москва, 1989.
- Maretić 1924 = Т. Maretić, Hrvatski ili srpski jezični savjetnik, Zagreb, 1924.
- Maretić 1963 = Т. Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, treće izd., Zagreb 1963.
- Markov 1976 = Boris Markov, Беспарные существительные со значением лица и их соответствия в македонском, сборник Научные основы и практика преподавания русского языка и литературы, Zagreb, 1976, 53–58.
- Mučnik 1963 = Мучник И. П., Категория рода и ее развитие в современном русском литературном языке, сборник Развитие современного русского языка, Москва, 1963.
- Nikitević 1962 = Никитевич В., Формально-грамматическое и предметно-смысловое содержание категории рода в русском языке, РЯИШ, 1962, 2, 27–33.
- Nikpalj = Nataša Nikpalj Juraić, Ženski i muški govor, neobjavljeni rukopis
- Peškovski 1928 = Пешковский А. М., Русский синтаксис в научном освещении, 3-е изд., Москва-Ленинград, 1928.
- Radovanović 1979 = Milorad Radovanović, Sociolingvistika, Beograd, 1979.
- Ruska gram. AN = Русская грамматика АН СССР, том I, Москва, 1982.
- Ruska razg. reč = Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест, Отв. ред. Земская Е. А., Москва, 1983.
- Savić 1983 = Svenka Savić, Pragmatički aspekt roda nomina agentis u srpskohrvatskom/hrvatsko-srpskom jeziku, zbornik Naučni skup slavista u Vukove dane, Beograd, Novi Sad, 1983, 247–258.
- Simeon 1969 = Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I i II, Zagreb, 1969.
- Smirnicki 1955 = Смирницкий А. И., Лексическое и грамматическое в слове, сборник Вопросы грамматического строя. Ред. Виноградов В. В., Москва, 1955, 11–53.
- Smoljska 1978 = Смольская А. К., О роде существительных в русском и болгарском языках (Фрагмент к сопоставительной грамматике русского и болгарского языков), Болгарская русистика, 1978, 8, 41–50.
- Stevanović 1951 = Mihailo Stevanović, Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije, Beograd, 1951.
- Šporer 1987 = Željka Šporer, Feminizacija profesija kao indikator položaja žena u različitim društvima, zbornik Žena i društvo. Kultiviranje dijaloga, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1987, 77–90.
- Velin 1981 = Virdžinija Velin, Lingvistika i feminizam, Delo (1981), god. XXVII, knj. 27, 4, 1–14.
- Vince 1955 = Zlatko Vince, Drugarica direktor, gospoda profesor ili drugarica direktorica, gospoda profesorica, Jezik, 1955, 113–118.

Vinogradov 1947 = Виноградов В. В., Русский язык (Грамматическое учение о слове), Москва–Ленинград, 1947.

Zemska 1981 = Земская Е. А., Китайгородская М. В., Ширияева Е. Н., Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис, Москва, 1981.

Rječnici

Anić = Vladimir Anić, Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb, 1991.

Dalj = Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля, С. Петербург–Москва, 1982.

Ožegov = Ожегов С. И., Словарь русского языка, изд. 18, Москва, 1986.

Rječnik ANSSSR = Словарь русского языка в четырех томах, АН СССР, Москва, 1981–84.

Gender of nouns denoting occupation in the russian and croatian language

Both Russian and Croatian distinguish three genders: masculine, feminine and neuter. Sex distinctions determine gender distinctions denoting occupation.

However, sex distinction is not always consistently expressed since there are many linguistic and extra linguistic barriers in forming a feminine gender of nouns denoting occupation. In these cases some other markers are used to determine sex distinctions. Russian and Croatian do not use markers with similar frequency.

In Russian, there are possibilities of determining the female sex according to occupation, which is related to the stylistic differentiation. In Croatian the possibility of stylistic differentiation is neglected. In this paper some suggestions have been offered in order to determine female sex according to occupation in the Croatian language.

Ključne riječi: nazivi zvanja, moćijski parnjaci, jezična kongruencija, ruski jezik, hrvatski jezik
Key words: occupational terms, feminine gender pairs, linguistic congruence, Russian, Croatian